

Et århundre preget av globaliserte konflikter har gitt oss en ny folkevandringstid.

Litteraturen er breiddfull av stemmene til rotløse individer som deler sine erfaringer

– mange bitre, noen søte –

om det **å befinne seg i eksil**

– **en tilstand som kanskje**

bedre enn noe

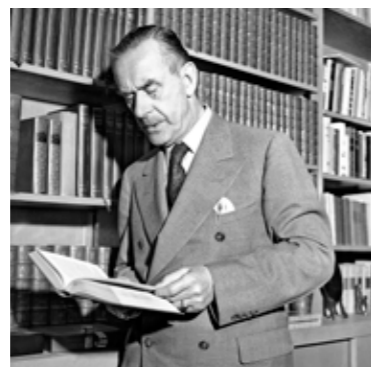
annet beskriver

den epoken

vi er inne i.

Fratatt statsborgerskapet i 1935 Tyske Thomas Mann (1875–1955) er avbildet i sitt eksil i Los Angeles i 1942. Mann, som mottok Nobelprisen i litteratur i 1929, emigrerte til Sveits i 1933 etter nazistenes maktovertagelse. Mann ble upopulær i hjemlandet etter krigen fordi han betonet den kollektive skyld han mente alle tyskere som ikke gikk i eksil, hadde. Foto: AP/NTB SCANPIX

Politisk tenker Hannah Arendt (1906–1975) ble tvunget til å flykte fra Tyskland i 1933. I 1941 kom hun til USA, der hun stort sett så positivt på sitt eksil, særlig vitaliteten og mangfoldet hun opplevde i New York. Foto: DPA/INTB SCANPIX

«A nice little fairy tale has been invented to describe our behaviour; a forlorn émigré dachshund, in his grief, begins to speak: 'Once, when I was a St. Bernard ...'» **Hannah Arendt i essayet «We, refugees» (1943).**

Fryktet nazismen Polskfødte Isaac Bashevis Singer (1902–1991) signerer autografer under en mottagelse i Stockholm 9. desember 1978 i forbindelse med at han mottok Nobelprisen i litteratur. Singer emigrerte til New York i 1935, der forfatterkarrieren tok form.

Foto: GETTY IMAGES

Det fremmedartede manifesterer seg uavlatelig – i språket, omgangsformen og alt det underforståtte vi tar for gitt i dagliglivet.

FREDRIK GIERTSEN
Litteraturviter og skribent

Dobbelt hjemløs.

I åpningen av «When Pumpkins Blossomed» (1971) skriver den serbiske forfatteren Dragoslav Mihailovic om hvordan romanens jeg-person setter seg i bilen i Sverige og kjører helt til den jugoslaviske grensen – det tar fem dager – ene og alene for å gi seg hen til lukten av hjemlandet. Han etterlater både familie og arbeidskolleger i sjokk, i hvert fall vantrø, men de konkluderer raskt med at han er gal, en diagnose de godtar som en uunngåelig følge av det å ha en eksilant i sin midte.

I virkeligheten har han også benyttet anledningen til å drikke seg god og full, men lengselen er reell nok: Han har fått et godt liv i Sverige, både materielt og emosjonelt sett, men det er ikke hans land, hans byer, hans sjøer og skoger. Han lever ved en terskel, for uansett hvilken side han befinner seg på, så er det bare halve ham som er på rett plass. Det fremmedartede manifesterer seg uavlatelig – i språket, omgangsformen og alt det underforståtte vi tar for gitt i dagliglivet.

Og ikke nok med det, for dem som er så heldige at de kan reise tilbake – som Mihailovic' hovedperson – vil møte på enda en utfordring når de oppdager at hjemstedet deres også har endret seg med tiden, uten at de selv har vært til stede for å registrere det. På denne måten blir emigranten dobbelt hjemløs, og dette er noe man må ta med seg når man skal vurdere «eksilantenes litteratur».

Borgerskapets Europa.

USA og resten av Amerika har absorbert mengder av europeere igjennom tidene, ikke minst mange jøder. Hannah Arendt og Isaac Bashevis Singer skrev om både gode og dårlige sider ved eksilet i New York og Chicago.

Men kontrasten var enda større på vestkysten, der Thomas Mann, Bertolt Brecht og Theodor Adorno satt under palmene og savnet sine europeiske trollfjell og industriområder. Kommunisten Brecht kalte Los Angeles rett ut for «helvete», men like fullt produserte både han og mange andre noen av sine største verk her.

Men den intense følelsen av å være fremmed, hjemløs og malplassert må ikke undervurderes. Vladimir Nabokovs russiske emigrant, universitetslæreren Pnin, lever lykkelig uvitende om at de andre ler av ham bak hans rygg, av aksenten, klærne, et grep forfatteren nok har tatt for å kunne forsterke effektmakeriet. Nabokovs varemerke, den underfundige balansegangen (jf. «Lolita»), er i full utfoldelse her, først og fremst gjennom det latterlige, oppstyltede, akademiske språket fortellingen føres i, som jo er Nabokovs eget, og ikke Pnins.

Så det er vanskelig for leseren ikke selv å melde seg på i hylekoret og skoggerle av offeret når han for eksempel, noe motvillig, lar seg forklare hva reklame er, et konsept som er hans sosialrealistiske horisont fullstendig fremmed. (Men gamle sovjetiske propaganda-filmer kan derimot bringe ham på gråtens rand.)

Pnin er en uelegant kloms, en distré emigrant, men han fortjener noe annet enn det han får. Men hvorfor er det bare Pnins tilkorkommenhet som blir latterliggjort? Han fnyser av at kollegene hans ikke vet forskjell på Tolstoj og Dostojevskij, og hvordan de babler i vei om «Anna Karamazov».

Dette er naturligvis bare en konsekvens av mobbens logikk, for de er mange, og han bare én. Vi ser at den bagasjen du må etterlate deg i ditt borgerlige hjem, langt fra bare består av tunge møbler og skjøre vinglass, men vel så mye av kunnskap om felles kultur.

Vladimir Nabokovs russiske emigrant, universitetslæreren Pnin, lever lykkelig uvitende om at de andre ler av ham bak hans rygg, av aksenten, klærne.

Eksil

Når verden faller fra hverandre.

Eksil

Når verden faller fra hverandre.

Bare tenk på Stefan Zweig, der han satt i sin belgiske badeby på flukt fra Hitler, og forsøkte å samle en liten gruppe likesinnede rundt seg før mørket senket seg over Europa. Han – Zweig – kunne virkelig skrive vakert om det han måtte legge bak seg. Hva kan være sårere og mer nostalgisk enn selvbiografien «Verden av i går» (1942), en beskrivelse av alt det gode og vakre, trygge og siviliserte, som han visste var tapt for alltid. I likhet med polakken Witold Gombrowicz dro han til Sør-Amerika, nærmere bestemt Brasil, der han begikk selvmord sammen med sin kone. For Zweig kunne ikke skrive om sitt nye liv. I hans øyne lå alt nå i fortiden.

Gombrowicz, derimot, skrev en rekke dagbøker fra sitt eksil i Buenos Aires. Og om han ikke nødvendigvis alltid var lykkelig, så klarte han å involvere seg i og dra nytte av livet som omga ham til å opprettholde den litterære produksjonen.

En borgerlig aktivitet.

Antallet latinamerikanske forfattere som – av politiske grunner – har oppholdt seg over lengre tid i Europa, er også betydelig. Ingen av dem – med mulig unntak av Pablo Neruda – er så store som argentineren Julio Cortázar, i hvert fall er det ingen hvis forfatterskap så sterkt dreier seg om eksilet som tilstand. Så å si hele Cortázars produksjon bærer merke av den ufrivillige emigrantens sorg og savn, selv om forfatteren i det virkelige liv fant seg godt til rette sammen med bohemen i Paris' jazzklubber.

Men selv om man ikke skal undervurdere den reelle faren som kommunisten Neruda og jøden Zweig befant seg i, så ligger det en nyans her, som kanskje best gripes i dagligspråkets nyanser mellom «eksilant» og «flyktning», for både Neruda og Zweig var i praksis celebriteter som ikke led noen virkelig materiell nød. De fikk i realiteten rikelig anledning til å drive med sitt, og litteratur er til syvende og sist en temmelig borgerlig aktivitet.

Hverken Salman Rushdie eller Rohinton Mistry forlot India som følge av politisk undertrykkelse, men selv om de har gitt viktige bidrag til diaspora-litteraturen, så faller de litt utenfor kategorien. Men det gjør også – og det av diametralt motsatte årsaker – de virkelige flyktingene, fordi de dessverre oftest er nærmest usynlige og stemmeløse. Her finnes naturligvis også unntak, med svensk-ugandiske Johannes Anyurus «En storm kom från paradiset» som et godt eksempel.

Et intellektuelt eventyr.

Til tross for at allerede den romerske skalden Ovid ble tvunget i eksil ved Svartehavet, og Dante (1265–1321) måtte forlate sitt kjære Firenze – for ikke å snakke om starten på den jødiske diasporaen i det sjette århundret f.Kr. – så knyttes betegnelsen «emigrant» (overraskende nok) i særlig grad til de snaut 200 000 mennesker som forlot Frankrike i kjølvannet av den store revolusjonen i 1789.

Man kan hevde at utlendigheten kan sette selve tanken om den kosmopolitiske ånd på prøve, og ofte kan det lede til konstruksjonen av en idealisert fortid.

Her snakker vi selvsagt om en nyhet i etymologisk forstand, og ikke historisk. Men datidens boklærde var svært nysgjerrige på hvordan landflyktighetens vilkår modnet den franske ånd. Man skrev om «kulturmøter» som om det var noe som aldri hadde skjedd før, og kanskje hang dette sammen med romantikkens fremvekst, med sin vekt på følelser, lengsler og fantasi.

Den franske litteraten Ferdinand Baldensperger kalte i 1924 emigrasjonen for «la grande aventure intellectuelle», og her befinner vi oss i hvert fall et stykke fra masseflyktingenes tiggerskåler og synkende skip.

Samlet sett kan man uansett hevde at utlendigheten kan sette selve tanken om den kosmopolitiske ånd på prøve, og ofte kan det lede til konstruksjonen av en idealisert fortid.

Tapet har nemlig alltid hatt en prominent plass i eksillitteraturen, noe som peker mot nostalgien som et av modernitetens kjennetegn, et ledd i en ny historisk bevissthet etter tidens erfaringer med omveltninger og brudd.

Nostalgis sentrale plass.

Den svenske idéhistorikeren Karin Johannisson skriver svært godt om dette, ikke minst i bokessayet «Nostalgia» fra 2001. Hun skriver:

«Hemma är inte i första hand bindningen til ett geografisk rum, inte ens til ett kulturellt rum, utan hemma är innersta förtroget med människor, alltså gemenskap.»

Samtidig, fortsetter hun, kan hjemlengselen være sekundær, det vil si: «en strategi utløst av ensamhet och utanförskap».

Men dette peker mot noe generelt, for sosiologene Max Weber, Emile Durkheim og Ferdinand Tönnies så alle på samtiden som «bristfällig», da de mente at den europeiske rasjonaliteten manglet kollektive strukturer som kunne håndtere ensomheten og isolasjonen, og det gjaldt ikke bare for emigranten.

Ut fra dette kan man trekke konklusjonen at den store interessen for eksil-, emigrant- og diasporalitteratur skyldes at det moderne mennesket så lett kan identifisere seg med de ensomme, individualiserte, hjem- og identitetsløse: «nostalgien [är] ett kulturellt symptom [sic], en spricka i den moderna världen».

Kanskje er tiden kommet da egyptiske Bahaa Taher, kinesiske Gao Xingjian og uruguayanske Cristina Peri Rossi står oss nærmere enn hjemstavnsdikterne Petter Dass, Bjørnson og Vinje.

Det vil i så fall være i samsvar med det Jean Starobinski kaller «modernitetens triumf», at bevegelsen bakover blir avskåret, noe som imidlertid i seg selv vil kunne utløse en ny bølge nostalgi.

Men i litteraturen er det heldigvis plass til begge.

Frivillig eksil Den argentinske forfatteren (1914–1984) Julio Cortázar, her avbildet i Paris i 1978, emigrerte til Frankrike i 1951, der han bodde og skrev resten av livet. Forfatterskapet dreier seg sterkt rundt eksilet som tilstand.

Foto: ULF ANDERSEN/GETTY IMAGES

Så å si hele Julio Cortázars produksjon bærer merke av den ufrivillige emigrantens sorg og savn, selv om forfatteren i det virkelige liv fant seg godt til rette sammen med bohemen i Paris' jazzklubber.

Stefan Zweig kunne ikke skrive om sitt nye liv. I hans øyne lå alt nå i fortiden.

Via Storbritannia til Brasil Stefan Zweig, som forlot Østerrike i 1934, avbildet i 1940 sammen med sin andre kone Lotte Altmann, to år før de begge ble funnet døde i sitt hjem i Rio de Janeiro etter å ha inntatt en giftig substans. Zweig (1881–1942) var preget av en stadig dypere depresjon som til dels skal ha skyldtes «en perspektivløs eksiltilværelse». «Verden av i går» (1942) anses som et eksillitterært selvbiografisk verk. Foto: THREE LIONS/GETTY IMAGES